

УДК 373.3.015.3:159.922.7

Н. О. Курило,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Луганський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка)

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО ШЕСТИРІЧНОГО УЧНЯ

У статті розглянуто основні надбання дошкільного віку й складено психофізіологічний портрет шестирічної дитини. У набутті соціального досвіду дитина постійно орієнтується на світ дорослих. Тому необхідно розглянути як впливають різні види діяльності, актуальні для дошкільного періоду життя дитини, на ті чи інші її надбання. Ці знання нададуть можливості гармонізувати процес переходу дітей до шкільного середовища, а також зменшити проблемність адаптаційного періоду, оптимізувати навчальний процес у першому класі. Визначено, що у діяльності розвивається особистість, а завдяки особистісним надбанням удосконалюється діяльність дитини.

Актуальність та стан дослідженості проблеми. Проблема якісної перебудови освітнього процесу у зв'язку із зменшенням віку початку навчання потребує особливої уваги до навчання шестирічних першокласників. Запорукою успішності в майбутньому навчанні психологи визначають наявність соціально-педагогічних та психофізіологічних передумов формування навчальної діяльності.

Проблема становлення й розвитку шестирічного учня – одна з ключових, про що свідчать положення численних філософських та психолого-педагогічних теорій про сутність діяльнісного підходу до розвитку особистості, єдності свідомості та діяльності (Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, К. Роджерс, Е. Еріксон), віковий підхід та ідеї про сензитивні періоди розвитку особистості дошкільників і молодших школярів (М. Антропова, Л. Виготський, Л. Божович, С. Громбах, В. Кузьменко, С. Ладивір, О. Леонт'єв, Д. Ельконін) та ін.

Тому у цій статті ми взяли собі за мету розглянути основні надбання дошкільного віку й скласти психофізіологічний портрет шестирічної дитини.

Аналіз теоретичних джерел довів наявність низки понять, які вживають дослідники, щоб характеризувати дитину перед вступом до школи: "портрет молодшого школяра", "портрет майбутнього першокласника", "психолого-педагогічний статус школяра", "позиція школяра", "образ учня", "образ "Я – майбутній школяр". Усі названі терміни акцентують увагу на тому, що особливого значення для дитини шестирічного віку набуває роль школяра, яку вона починає опановувати з перших днів шкільного життя.

Фізіологи називають шестирічний вік віком зростання психофізіологічних ресурсів і можливостей дитячого організму (М. Антропова, С. Громбах, Ю. Змановський, Р. Тонкова-Ямпольська та ін.).

У шестирічної дитини продовжують інтенсивно розвиватись усі органи й системи – серцево-судинна, ендокринна, дихальна, опорно-руховий апарат і т. ін. Кістково-сполучний апарат, хоча й відзначається гнучкістю, завдяки хрящам, які знаходяться в кістках, водночас виявляється дуже чутливим до деформаційних впливів.

Розвиваються м'язи тулуба й кінцівок, хоча дослідники звертають увагу на поки що невисокі показники витривалості, пояснюючи це недостатньою розвиненістю й здатністю до диференціювання м'язової напруги [1: 7-8]. Тому вчені наголошують на необхідності дотримання рухового режиму. М'язи кисті рук ще недостатньо розвинені, і через це пальці дитини ще не мають достатньо точної координації дрібних рухів, тому потребують такої організації дій під час навчання письма, яка б не допускала перенапруження.

Найбільш виражена динаміка спостерігається в розвитку центральної нервової системи, що забезпечує до початку шкільного навчання сформованість та довільну регуляцію уваги й сприймання. Значно розширюються функціональні можливості мозку, які дозволяють засвоювати значну за обсягом кількість інформації [2]. До особливостей вищої нервової діяльності шестирічної дитини науковці відносять певну збалансованість процесів збудження й гальмування. Водночас, особливостями вищої нервової системи шестирічної дитини є високий ступінь виснаження нервових клітин, що виникає внаслідок труднощів гальмування нервової системи. Це проявляється у відволіканні дітей під час виконання завдань, які потребують зосередження й концентрації уваги, проте це не заважає дитині вільно керувати власними вчинками й поведінкою [3: 18-24].

Розвиток вищих психічних функцій – мислення, пам'яті, емоцій, уяви відбувається завдяки інтенсивному розвитку мозку дитини. За даними Л. Венгера, О. Запоріжця, С. Котирло, В. Кузьменко, С. Ладивір, М. Поддякова, дитина в шестирічному віці здатна повністю керувати своєю пам'яттю, хоча на цьому етапі поки що переважає механічне запам'ятовування.

Розвиток зору та слуху в зазначеному віці також має свої особливості. Окремі структурні елементи органів зору продовжують розвиватись, тому науковці розробили спеціальні гігієнічні вимоги щодо освітлення приміщень для перебування дітей та рекомендації стосовно зорового навантаження. Слух

дитини шестирічного віку, за даними фізіологів, вищий, ніж у дорослих, що, на думку дослідників, сприяє розвитку фонематичного слуху й дає можливість диференціювати звуки мовлення.

Відбуваються надзвичайно важливі й суттєві зміни в інтелектуальному розвитку дитини. Так, усе більше зростають пізнавальні інтереси, які виводять дитину за межі найближчого оточення. У результаті спілкування та взаємодії з дорослими й однолітками збагачується її життєвий досвід, накопичуються уявлення про навколишній світ. До того ж діти починають оволодівати розумовими операціями аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, конкретизації тощо. Це пов'язано з формуванням лобних долей головного мозку. Так, шестирічна дитина здатна не лише засвоювати окремі поняття, а й установлювати залежність між формою предмета і його функціями, особливостями й можливостями [4]. І хоча на цьому етапі переважає наочно-образне мислення, дитині також властиві й логічні його форми. Однак, водночас, високого рівня розвитку пізнавальна діяльність може досягти лише при цілеспрямованому навчанні, зорієнтованому на "зону найближчого розвитку" [5].

У процесі різних видів діяльності в дитини виникає потреба в спілкуванні, що призводить до активного опанування мови та її розвитку, який відбувається у двох напрямках: удосконалення її практичного застосування й розвитку психічних процесів. Розвиток мови передбачає також достатній рівень сформованості всіх її структурних компонентів, а саме: зв'язного мовлення (здатність вести діалог, ініціювати спілкування, висловлюватись зв'язано), фонетичного розвитку (правильна звуковимова, розвиненість фонематичного слуху, мовна виразність), лексичного розвитку (обсяг словникового запасу, розуміння значення слів), граматичного розвитку (синтаксично й морфологічно правильне мовлення). Отже, мовлення дитини поступово стає знаряддям мислення (О. Артемова, В. Бадер, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, О. Хорошковська).

Поступово розвивається самосвідомість дитини, яка яскраво проявляється в самооцінці, у тому, як сама дитина оцінює себе: власні сили, досягнення, фізичні й психічні можливості та якості. Формується довільна регуляція поведінки. Хоча через недостатню сформованість вольової сфери, як зазначають Б. Друзь, Д. Ельконін, С. Ладивір, Г. Люблінська, В. Мухіна, можуть виникати емоційні, імпульсивні прояви, спричинені мимовільними бажаннями, які мають для дитини особисте значення й тому в цей момент виявляються більш привабливими для неї. Тому дослідники вольову регуляцію поведінки пов'язують з мотивацією та пізнавальними інтересами дитини (О. Дусавицький, Н. Жук, В. Кузьменко, С. Ладивір, Т. Піроженко, С. Занюк).

У набутті соціального досвіду дитина постійно орієнтується на світ дорослих. Відомо, що соціалізація особистості відбувається фактично протягом усього життя людини, але найбільша її активність спостерігається в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці (В. Абраменкова, Л. Варяниця, Н. Голованова, С. Курінна, Н. Лисенко, Г. Люблінська, О. Малахова, В. Мухіна, І. Печенко та ін.).

Засвоєння соціального досвіду дитиною відбувається у двох напрямках: стихійно (у різних видах діяльності, без сторонньої допомоги) та цілеспрямовано (під час спеціально організованих занять). Тому соціальний досвід є загальним результатом соціалізації й виховання дитини. На думку науковців, соціальне становлення особистості дитини також зумовлюється низкою чинників, а саме: генетично переданою інформацією (успадкованою від батьків), впливом соціальних інститутів (сім'я, дитячий колектив, освітній заклад), розвитком суспільства (соціально-економічним, соціально-політичним, соціокультурним) [6].

До початку шкільного життя діти переважно засвоюють основні людські знання й уміння, правила поведінки, необхідні для життя в суспільстві. Соціальна активність дітей виявляється в готовності дитини проявляти ініціативу, виконувати певні обов'язки, брати на себе соціальну роль, відповідальність тощо.

Про сформованість Я-концепції свідчить здатність ідентифікувати себе серед інших людей (визначати своє ім'я, знати своє тіло, статеву приналежність), оцінювати себе, власні дії в соціальному просторі, усвідомлювати свою індивідуальність і відмінність від інших (В. Мухіна, В. Кузьменко, С. Ладивір, Т. Піроженко).

З розвитком різних дошкільних видів діяльності змінюються відносини між дитиною й середовищем, що спричинює зміни щодо її місця в системі соціальних відносин, а також вимог, які висувають дитині суспільство, дорослі. Дитина від початку водночас є продуктом, носієм соціального, на якому відбиваються всі позитивні й негативні риси суспільства, та активно діючим суб'єктом, який постійно реалізує себе в процесі освоєння соціуму, оволодіваючи суспільними нормами відносин. Соціалізація, за твердженням Д. Фельдштейна, – це "рух, а не привласнення ряду локальних дій" [7]. Хоча навіть на початку шкільного життя дитина надзвичайно залежна від родинного кола, поступово вона все ж таки починає відмежовуватися від нього, прагнути відносної самостійності. Якщо спочатку вона усвідомлює себе суб'єктом окремих обмежених дій, то пізніше – суб'єктом широкої системи взаємин, яку вона будує з оточенням (В. Абраменкова, Л. Варяниця, О. Кононко, О. Малахова та ін.). Відтак, ключ до розуміння особистості дитини шести років, рівень розвитку якої зумовлений якісними та кількісними показниками психофізичного здоров'я, міститься в системі суспільних стосунків, що постійно змінюються, ускладненні соціального статусу та зміні позиції дитини на позицію школяра. Особистість шестилітки

набуває певного рівня самості (самосвідомості, самовизначення) як необхідного моменту осмислення свого Я на етапі поступового опанування нового виду діяльності – навчання.

Це виявляється в тому, що вже в старшому дошкільному віці дитина стає спроможною включатися в різнопланові стосунки з дорослими та іншими дітьми, може відстоювати власні інтереси, особисту позицію. Такі стосунки потребують довільності, відповідального ставлення до себе й своїх вчинків. Особливо помітним стає її прагнення утвердитися в колективі однолітків (Я. Коломинський, І. Кон).

Водночас, підвищуються й вимоги, які пред'являє дитина сама до себе. Порівнюючи себе з іншими, вона починає адекватно оцінювати себе. І якщо раніше вона погоджувалась виконувати будь-яке завдання, в успішності якого навіть не була впевнена, то тепер свідомо заявляє: "Я це не можу" чи "У мене так не вийде". Саме така самооцінка спричинює вибір переважною більшістю дітей завдань легших за ті, які вона насправді могла б виконати, проте погодитись з низькою оцінкою й самооцінкою для дитини цього віку важко (О. Забровська, Д. Леонтєв, Т. Шибутані).

Ці ґрунтовні перетворення особистості майбутнього школяра створюють умови для розвитку мотиваційної сфери. Особливого значення набуває мотив інтересу до нових видів діяльності, у тому числі й навчання, що також зумовлюється активізацією пізнавальних мотивів. Бажання бути дорослими, дотримуватись загальноприйнятих правил поведінки спричинює появу в мотиваційному арсеналі дитини широких суспільних мотивів, особливе місце серед яких посідають моральні мотиви. Дитина бажає бути корисною для інших. Вона прагне до якісно нових стосунків з дорослими й однолітками, що, у свою чергу, сприяє появі мотивів самоствердження, самовираження. Потреба виділитись серед однолітків, прагнення бути першим розвивають у дитини змагальні мотиви, однак головну зміну, що відбувається в мотиваційній сфері дитини до початку шкільного навчання, науковці пов'язують із здатністю до підпорядкування мотивів (О. Кононко, В. Мухіна, М. Матюхіна).

Завершуючи загалом загальний психофізіологічний огляд розвитку дитини шестирічного віку, ми вважаємо за необхідне стисло охарактеризувати, як на формування тих чи інших надбань особистості шестирічного учня впливають різні види діяльності, актуальні для дошкільного періоду його життя. Упевнені, що це дасть можливість гармонізувати процес переходу дітей до шкільного середовища, а також зменшити проблемність адаптаційного періоду, оптимізувати навчальний процес у першому класі.

Розвиток дитини, за словами О. Усової [8], відбувається не лише шляхом накопичення знань, що були отримані дитиною в результаті спостережень і бесід, а, передусім, шляхом оволодіння різними видами людської діяльності, яку науковці визначають як активну взаємодію з навколишньою дійсністю, унаслідок чого жива істота постає суб'єктом, який цілеспрямовано впливає на об'єкт для задоволення своїх потреб [9: 78]. У процесі діяльності відбувається вдосконалення психічних процесів, пізнання дійсності, засвоєння досвіду, накопиченого суспільством. Оволодіння дітьми дошкільного віку різними видами діяльності, як свідчать дослідження науковців, поступово призводить до їхньої готовності самостійно визначати цілі власних дій і виконувати цілеспрямовані дії (Л. Божович, В. Котирло, Я. Неверович); свідомо дотримуватись правил та інструкцій (Р. Буре, Г. Годіна, В. Нечаєва); задалегідь планувати власні дії (Я. Неверович, Л. Венгер, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтєв, Г. Люблінська).

Методологічну основу діяльнісних характеристик навчання першокласників у нашому дослідженні складає представлена в дослідженнях Л. Виготського, О. Леонтєва концепція стосовно провідного виду діяльності, характерного для кожного вікового періоду, пов'язана з певним ставленням дитини до дійсності та набором специфічних дій [10]. На її основі Д. Ельконін запропонував вікову періодизацію провідних видів діяльності, яка характеризується різною спрямованістю: на світ речей – предметна діяльність (пізнавальна й практична) та на світ людей (засвоєння моральних норм, людських стосунків, включення в систему людських стосунків). Згідно з віковою періодизацією, провідною діяльністю дошкільника є гра, а в молодшому шкільному віці – навчання.

Водночас, з огляду на синкретизм розвитку дитини дошкільного віку, що зберігається й у молодшому шкільному віці, науковці відзначають, що будь-який вид діяльності містить як підпорядковані елементи, так й інші види діяльності (малюванню підпорядковуються ігрові, комунікативні компоненти; у процесі гри водночас відбувається пізнання, спілкування, рухлива діяльність, конструювання ігрових атрибутів тощо). І це є природним для дітей. Зазначимо, не йдеться про специфічні види пізнавальної за змістом і характером гри чи спілкування, що спрямовує й супроводжує будь-яку продуктивну діяльність дітей. Вони є визначально поліфункціональними (Н. Водолага, Н. Гавриш, В. Кудрявцев, Ю. Манько, М. Машовець, Н. Михайленко, Л. Парамонова та ін.).

Вивчення теорії та практики організації освітнього процесу в старшому дошкільному віці, який є надзвичайно важливим у плані спадкування ключових надбань у наступному молодшому шкільному віці, доводить, що для традиційного навчання в умовах дошкільного навчального закладу характерною є "розпредмеченість" за шкільним типом. Тобто навчально-пізнавальна діяльність є традиційно односпрямованою за змістом: математична, образотворча, навчально-мовленнєва, фізична, конструктивна тощо. Науковці вказують на те, що така односпрямованість не є природною для дошкільника, і це

залишається актуальним для шестирічних першокласників (Н. Гавриш, О. Ліннік). Отже, саме в інтегрованому поєднанні різних видів діяльності дитина найкраще, найповніше може реалізувати себе. Збагачені умови макродіяльності найкраще сприяють насиченню мотиваційно-потребовою та емоційною сфер. Можливо саме тому активного попиту та широкого впровадження набуває проєктувальна діяльність як один із найяскравіших прикладів макродіяльності, що передбачає включення дітей до різних за змістом, характером, часовими та просторовими характеристиками проєктів (Н. Голованова, О. Ліннік, О. Малахова та ін.). До дидактичних характеристик навчальної діяльності в першому класі ми ще звернемося в наступних підрозділах, а тепер вважаємо за необхідне в контексті складання соціально-психологічного портрета сучасної шестирічної дитини проаналізувати, як сприяли становленню й розвитку особистості майбутнього школяра змінні умови дошкільних видів діяльності. Адже за даними науковців, кожен з цих видів – гра, пізнання, праця, пошуково-експериментальна діяльність та художньо-продуктивні її види – закладає міцний фундамент особистісних рис, якостей, потреб тощо (Л. Венгер, О. Дяченко, О. Запорожець, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Ладивір та ін.).

Таким чином, ми дійшли висновку, що на кожному з етапів дошкільного дитинства змінюється, збагачується змістова наповненість кожного з названих видів діяльності. Різні дошкільні види діяльності роблять свій внесок у розвиток цього виду діяльності на наступному етапі. Двомірність, двоспрямованість цього процесу розвитку й збагачення змісту та характеру діяльності також очевидні: у діяльності розвивається особистість, а завдяки особистісним надбанням удосконалюється діяльність дитини.

Перспективу подальших досліджень може скласти аналіз та характеристика найбільш значущих видів діяльності дошкільника, які є основою формування навчальної діяльності в молодшому шкільному віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антропова М. В. Морфофункциональные особенности детей 6 лет / Антропова М. В., Кольцова М. М., Семенова Л. К. // Новые исследования по возрастной физиологии. – М., 1986. – № 1 (6). – С. 7–8.
2. Антонова Г. П. Познавательная деятельность детей 6 и 7 лет : [монография] / Г. П. Антонова, И. П. Антонова. – М. : Прометей, 1991. – 124 с.
3. Антропова М. В. Реакции основных физиологических систем организма детей 6-12 лет в процессе адаптации к учебной нагрузке / М. В. Антропова // Физиология человека. – 1983. – № 1. – С. 18–24.
4. Ліннік О. О. Педагогічні умови розвитку допитливості в учнів першого класу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 "Теорія навчання" / Ліннік Олена Олегівна. – К., 2007. – 219 с.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; [под ред. В. В. Давыдова]. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
6. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н. Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
7. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / [за заг. ред. Н. В. Гавриш]. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
8. Усова А. П. Обучение в детском саду / А. П. Усова ; [под ред. А. В. Запорожца]. – М. : Просвещение, 1981. – 390 с.
9. Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
10. Леонтьев В. Г. Психологические механизмы мотивации учебной деятельности : [учеб. пособие] / В. Г. Леонтьев. – Новосибирск : НГПИ, 1987. – 89 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Antropova G. P. Morfofunktsional'nye osobennosti detei 6 let [Morphofunctional Peculiarities of the Six-Year Old Children] / Antropova M. V., Koltsova M. M., Semenova L. K. // Novye issledovaniia po vozrastnoi fiziologii [New Researches on the Age Physiology]. – M., 1986. – № 1 (6). – S. 7–8.
2. Antonova G. P. Poznavatel'naia deiatel'nost' detei 6 i 7 let [Six and Seven-Year Old Children's Cognitive Activity : [monografiia] / G. P. Antonova, I. P. Antonova. – M. : Prometei, 1991. – 124 s.
3. Antropova M. V. Reaktsii osnovnykh fiziologicheskikh system organizma detei 6-12 let v protsesse adaptatsii k uchebnoi nagruzke [The Six – Twelve Year Old Children's Reactions of the Main Physiological Systems in the Process of Adaptation to the Educational Load] / M. V. Antropova // Fiziologiiia cheloveka [The Human's Physiology]. – 1983. – № 1. – S. 18–24.
4. Linnik O. O. Pedagogichni umovy rozvytku dopytlyvosti v uchniv pershogo klasu [The Pedagogical Conditions of the First Grade Pupils' Curiosity Development] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.09 "Teoriia navchannia" / Linnik Olena Olegivna. – K., 2007. – 219 s.
5. Vygotskii L. S. Pedagogicheskaiia psikhologiiia [Pedagogical Psychology] / L. S. Vygotskii ; [pod red. V. V. Davydova]. – M. : Pedagogika, 1991. – 480 s.
6. Golovanova N. F. Sotsializatsiia i vospitanie rebenka [The Child's Socialization and Upbringing] / N. F. Golovanova. – SPb. : Rech', 2004. – 272 s.
7. Dity i sotsium : osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkil'nogo ta molodshogo shkil'nogo viku [Children and the Society : Pre-School and Junior School Children's Socialization Peculiarities] / [za zag. red. N. V. Gavrish]. – Lugansk : Alma-mater, 2006. – 368 s.
8. Usova A. P. Obuchenie v detskom sadu / A. P. Usova ; [pod red. A. V. Zaporozhtsa]. – M. : Prosveshchenie, 1981. – 390 s.

9. Bol'shoi psikhologicheskii slovar' [The Big Psychological Dictionary] / [sost. i obshch. red. B. Meshcheriakov, V. Zinchenko]. – SPb. : Praim. – Evroznak, 2004. – 672 s.
10. Leontiev V. G. Psikhologicheskie mekhanizmy motivatsii uchebnoi deiatel'nosti [Psychological Motivational Mechanisms of the Educational Activity] : [ucheb. posobie] / V. G. Leontiev. – Novosibirsk : NGPI, 1987. – 89 s.

Матеріал надійшов до редакції 05.01. 2012 р.

Курило Н. А. Психофизиологий и социально-психологический портрет современного шестилетнего ученика.

В статье рассмотрены основные достижения дошкольного возраста и составлен психофизиологический портрет шестилетнего ребенка. В приобретении социального опыта ребенок постоянно ориентируется на мир взрослых. Поэтому необходимо проанализировать как влияют разные виды деятельности, актуальные для дошкольного периода жизни ребенка, на тот или другой приобретаемый навык. Эти знания создадут возможности для гармонизации процесса перехода детей в школьную среду, а также помогут снизить риски адаптационного периода, оптимизировать учебный процесс в первом классе. Определено, что в деятельности развивается личность, а благодаря личностным приобретениям усовершенствуется деятельность ребенка.

Kurylo N. A. The Contemporary Six-year Schoolchild's Psychophysiological and Social-Psychological Image.

The article contains the main achievements of the preschool age and makes up the six-year schoolchild's psychophysiological image. While getting the social experience a child permanently focuses on the grown-ups' world. Thus it is necessary to analyze how different kinds of activity, current for the child's pre-school period of life, influence on this or that acquired skill. This knowledge will create the opportunity to harmonize the children's transition process into the school environment, and also will help to decrease the risks of the adjusting period, optimize the educational process in the first grade. It is determined that in the activity a personality develops, and owing to the personal achievements a child's activity improves.